

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНИХ ВИПЛАТ ЯК ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

С. ШЕВЧУК

*доктор юридичних наук,
член-кореспондент НАПрН України,
професор кафедри загальнотеоретичних
та державно-правових наук
(Національний університет
«Кієво-Могилянська академія»)*

Конституція України містить доволі широкий перелік позитивних прав соціально-економічного характеру, які вимагають особливої ролі держави для їх забезпечення. Закріплення цих прав на найвищому конституційному рівні є не лише українським «винаходом», а спільною тенденцією для посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи. У цих суспільствах патерналістські очікування населення щодо їх соціального захисту державою є дуже потужними, оскільки це зумовлено вимогами побудови суспільства на основі марксистсько-ленінської доктрини, де держава є основним джерелом соціальних благ, пільг та інших видів соціальних виплат та допомоги.

Під час написання перших посткомуністичних конституцій неодноразово висловлювалась думка, що фіксація соціально-економічних прав на конституційному рівні зруйнує вільний економічний розвиток на засадах ринкової економіки, оскільки потребуватиме їх забезпечення за рахунок державного бюджету, а це, у свою чергу, сповільнить економічний розвиток через надмірний податковий тягар та через значне збільшення державного апарату, який повинен адмініструвати це забезпечення та надавати державні гарантії цих соціально-економічних прав.

Але під впливом важкої спадщини колишніх комуністичних режимів, патерналістської суспільної традиції, а також з посиланням на Загальну декларацію прав людини 1948 р. та на Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. розробники включили ці права до конституційних текстів, у тому числі й до тексту Конституції України 1996 р.

Звісно, що ці права неможливо було забезпечити на державному рівні, особливо в країнах зі слабкою економікою, тому вони призвели до підриву легітимності Основного Закону, символізуючи повну безпорадність держави з цього питання. В Україні ця ситуація погіршувалась значною кількістю популістських

© С. Шевчук, 2012

законів про різні соціальні виплати, які не знаходили повного фінансового забезпечення, а в умовах фінансового дефіциту, як і за радянських часів, держава, в особі органів виконавчої влади, розподіляла обмежений фінансовий ресурс практично у «ручному порядку» відповідно до актів Кабінету Міністрів України.

У Рішенні від 26 грудня 2011 р. у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» Конституційний Суд України дійшов висновку, що така практика держави є конституційною, а саме право Кабінету Міністрів України, яке надано Законом України «Про Державний бюджет України на 2011 рік», визначати порядок та розмір соціальних виплат виходячи з наявного фінансового ресурсу бюджету Пенсійного фонду України, а принцип збалансованості бюджету є одним із визначальних поряд із принципами справедливості та пропорційності (розмірності) у діяльності органів державної влади, зокрема в процесі підготовки, прийняття та виконання державного бюджету на поточний рік.

Це рішення є дискусійним з позиції конституційної доктрини та викликало значну критику суспільства. На мою думку, дуже ризикованою є спроба поставити соціально-економічні права, які отримали найвище закріплення на рівні Конституції України та відповідні конституційні гарантії, у пряму залежність від наявності фінансового ресурсу держави та рішень виконавчої влади, оскільки така залежність може дуже швидко перетворити їх на фікцію, і наступним логічним кроком було б їх вилучення з тексту Конституції України. З другого боку, конституційні гарантії соціально-економічних прав не можуть унеможливити проведення соціальної політики держави, особливо в умовах економічної кризи.

На таку суперечність звертає увагу й український науковець В. Речицький, який вважає, що такі рішення Конституційного Суду України створюють «нерозв'язне протиріччя», у зв'язку з тим, що ст. 22 Конституції України забороняє «звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів, уряд позбавлений правової можливості зменшувати або ліквідувати існуючі види соціальної допомоги [1, с. 26].

Водночас складно погодитися з наступною тезою цього автора, що соціально-економічні права, закріплені в Конституції України, розраховані «не на вільний ринок, капіталізм і свободу, а на планову економіку, державну власність та розподільчу економічну систему» [1, с. 28]. Насправді, соціальні пільги та виплати є не лише ознакою планової економіки та соціалістичної держави на кшталт СРСР. Слід нагадати, що і у країнах розвинутої демократії та ринкової економіки у першій половині ХХ ст. виникає дискусія щодо припустимості конституціоналізації соціально-економічних прав, яка триває й сьогодні [2, с. 143; 3, с. 357].

У цьому випадку йдеться про поступовий занепад моделі держави «нічного вартового» або *laissez-faire*, яка лише охороняє «життя, свободу та власність», й не втручається у ринкову економіку, у свободу контрактів у приватній сфері та переходу до моделі соціальної держави. Однією з найбільш відомих останніх спроб

захистити приватний сектор від втручання з боку держави на ідеологічному ґрунті цієї концепції стала справа *Lochner v. New York*, що була розглянута 1905 р. Верховним Судом США [4], який визнав Закон штату Нью-Йорк таким, що не відповідає Конституції США (зокрема, XIV поправці про належну правову процедуру щодо свободи укладення контрактів), оскільки зазначений Закон скорочує робочий день працівників пекарень до 10 годин та — 60 годин на тиждень. Тобто одна з перших спроб прийняття соціального законодавства виявилась неконституційною. Цей прецедент був частково подоланий тільки 1917 р. [5], коли Суд визнав конституційним Закон штату Орегон, який встановлював максимальний робочий день 10 годин для фабричних робітників. Але від філософії рішення *Lochner* Верховний Суд США повністю відмовився лише наприкінці 1930-х років для забезпечення успіху «новому курсу» Президента США Ф. Рузвельта.

Власне з моменту визнання конституційними соціальних ініціатив держави у США, а також з моменту визнання моделі *Sozialstaat* у ФРН, що, у свою чергу, ґрунтується на німецькій неоліберальній думці про «соціальну ринкову економіку» (*soziale Marktwirtschaft*), що узгоджується з гарантіями права на людську гідність та з доктриною католицької церкви, соціальні права починають поступово набирати конституційного статусу.

Конституція ФРН 1949 р. запровадила не тільки принцип правової держави (*Rechtstaat* — держави, що ґрунтується на принципі верховенства права), а й також, що не менш важливо, — принцип соціальної держави (*Sozialstaat*) [6, с. 241–242]. Так, ст. 20 Основного Закону визначає Німеччину як «соціальну федеративну державу», у той час як ч. 1 ст. 28 вимагає утворення правового режиму, який був би сумісний із «принципами республіканської, демократичної та соціальної держави, що характеризується принципом верховенства права» (*sozialer Rechtstaat*). Таким чином, Основний Закон встановлює загальні рамки обов'язків держави в економічній та соціальній сферах.

Основоположна ідея, яка є основою принципу соціальної держави, полягає в тому, що держава несе відповідальність за забезпечення основних потреб всіх своїх громадян [6, 35]. Як зазначають деякі дослідники [7, с. 733], хоча таке підґрунтя Основного Закону відповідає сучасним тенденціям, воно тим не менш ґрунтується на історичних лютеранських традиціях німецького права, відповідно до яких відносини між сувереном та народом ґрунтуються на взаємних обов'язках — піддані пов'язані обов'язком вірності своєму суверену, в той час як суверен зобов'язаний забезпечувати добробут для своїх підданих [6, с. 41].

Названа ідея німецької держави чітко простежується в німецькій конституційній традиції. Вона міститься в знаменитому Кодексі Пруського королівства *Allgemeines Landrecht der Preussischen Staaten* 1794 р. [8, с. 260–266]. Хоча, звісно, цей документ не може розглядатися як такий, що впроваджує принцип соціальної держави, тим не менш у ньому чітко простежується ідея відповідальності держави за забезпечення основних потреб населення [9, с. 321]. Однак вперше більш-менш сучасна ідея соціальної держави була реалізована в Пруссії в 30-х і 40-х роках XIX ст. під час соціальної реформи. Це була перша спроба активного втручання держави в сфері соціального забезпечення та публічного права, яка була повторена та посилена під час реформ Бісмарка та більш пізніше, під час Веймарської республіки [6, с. 35].

Так склалося історично, що визнання конституційною соціальної політики держави, яка проводиться шляхом перерозподілу через державний бюджет фінансових ресурсів у вигляді різноманітних соціальних виплат тим, хто це потребує, у тому числі утримання системи безкоштовної медицини, освіти тощо, у країнах класичного конституціоналізму (США, ФРН тощо) стало можливим шляхом надання нового змісту правам першого покоління, й насамперед праву власності. Як зазначав з цього приводу професор Г. Джонс, держава загального добробуту (американський еквівалент європейської соціальної держави) повинна розглядатися як джерело нових прав, і таким правам повинні бути надані відповідні матеріальні та процесуальні гарантії, такі самі, що надаються традиційному праву власності [2, с. 154–155].

Так, у рішенні у справі *Goldberg v. Kelly* (1970 р.) Верховний Суд США зазначив, що коли держава позбавляє особу соціальних виплат без надання їй можливості бути заслуханим до моменту такого позбавлення, то порушує процесуальну належну правову процедуру, що закріплена у XIV поправці до Конституції США [10].

Оскільки праву власності належить найвищий конституційний захист, то й соціальні права по суті набувають конституційного статусу, як і право власності. Це означатиме їх найвищу юридичну силу, і держава не може їх скасувати, призупинити або обмежено витлумачити. Іншими словами, будь-які спроби змінити соціальну політику держави у бік зменшення соціальних пільг та гарантій тепер завжди прискіпливо перевіряються на предмет відповідності Конституції США.

Цю тенденцію конституціоналізації соціальних виплат як права власності всебічно аналізує на доктринальному рівні професор Ч. Райк (*Charles Reich*) у своїй статті «Нова власність», де чітко підмічає загальну тенденцію посилення ролі держави у процесі перерозподілу суспільного багатства у результаті проведення соціальної політики. Незважаючи на те, що держава завжди мала таку функцію, вона була мінімальною, й тільки останнім часом (починаючи з 50-х років. – С. III.) такий перерозподіл почав набувати гігантського, імперського масштабу, а добробут все більшої кількості людей почав залежати від держави, а не від приватної власності [11, с. 733].

Сподівання на проведення соціальної політики держави містить і преамбула до Конституції Франції 1946 р., яка є частиною чинної Конституції Франції 1958 р. Так, відповідно до преамбули, нація гарантує особистості та родині необхідні умови для їх розвитку, охорону здоров'я, матеріальне забезпечення, відпочинок, а людина, яка позбавлена можливості працювати через свій вік, фізичний або розумовий стан або економічне становище, має право отримувати засоби, що необхідні для існування [12, с. 83]. Такі конституційні положення надали Конституційній Раді Франції підстави розглядати певні соціальні права, як право на житло, на охорону здоров'я тощо як об'єктивні цінності конституційного рівня та поклали на державу конституційний обов'язок забезпечити ці права.

Такі тенденції набули загальносвітового рівня, що дозволило 16 грудня 1966 р. прийняти спеціальний Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, у низці статей якого були закріплені соціальні права: право на

працю, право на справедливі та сприятливі умови праці, право кожної людини на соціальне забезпечення, право на захист сім'ї, материнства і дітей, право на достатній життєвий рівень, що включає право на житло і на харчування, право на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я тощо. Цей пакт розвиває положення основного документа ООН з прав людини — Загальної декларації прав людини 1948 р., зокрема статті 22–26 та 28. Саме під впливом цих тенденцій і були внесені у тексти пострадянських конституцій, у тому числі й до тексту Конституції України 1996 р., перелік аналогічних соціально-економічних прав.

Чи можна було в Україні запобігти цій загальносвітовій тенденції та закріпити соціальні права на рівні закону, а не Конституції, тобто надати їм менший рівень правового захисту? Напевно, це не є можливим у політичних умовах пострадянських країн, у яких є сильною спадщина соціалізму. Соціалісти та неокомуністи завжди наполягають на тому, що соціально-економічні права мають фундаментальне значення, оскільки закріплені на рівні зазначених документів ООН, тобто дорівнюються до інших фундаментальних прав, вони мають характер прав людини, тому не можуть бути позбавлені їх державою, яка, у свою чергу, має обов'язок забезпечити різноманітні соціальні виплати. У результаті, як справедливо зазначає професор А. Шайо, конституціоналізація соціальних прав призводить до уповільнення економічного розвитку, занепаду прав приватної власності, а бідні країни Східної Європи повинні вибирати або між стагнацією та економічним колапсом, або неповагою до відповідних конституційних положень [13, с. 3–33].

Правильним також є твердження, що принцип верховенства права, тобто визнання найвищої юридичної сили фундаментальних (конституційних) прав, у тому числі й соціально-економічних, оскільки вони закріплені на конституційному рівні, вступає у конфлікт з соціальною політикою держави, яка проводиться через соціальне законодавство, особливо у бідних країнах, що й відбулося в Україні, де ці права вважаються конституційними лише номінально. Хоча в умовах економічної кризи навіть розвинуті країни не можуть забезпечити рівень соціальних виплат в існуючому обсязі.

Оскільки соціально-економічним правам наданий найвищий рівень конституційного захисту, це означатиме, що держави вільні у проведенні реформ соціальних виплат, у тому числі у бік їх певного зменшення, але вони не можуть їх загалом припинити або скасувати. Для відображення цієї тенденції у практику діяльності держав у соціальній сфері було введено поняття «мінімальний невід'ємний рівень соціальних прав», «мінімальне основне зобов'язання щодо соціальних прав» на міжнародному рівні, або «прожитковий мінімум» на національному рівні (див., наприклад, ч. 3 ст. 46 Конституції України).

Так, Комітет ООН з економічних, соціальних та культурних прав зазначив з цього приводу, що держава, у якій значна кількість осіб позбавлена життєво необхідних продуктів харчування, охорони здоров'я, визначальних форм освіти, мінімального рівня забезпечення житлом, порушує, *prima facie*, свої зобов'язання за Пактом ООН 1966 р. Навіть у випадку наявності суворих обмежень щодо ресурсів, що спричинено економічною рецесією, або іншими факторами, найбільш вразливі члени суспільства повинні бути захищені цільовими програмами, що мають менший рівень фінансування [14, с. 1359].

Конституційний Суд Італії також відзначив у цьому зв'язку, що право на охорону здоров'я може бути обмежене законодавцем у процесі перерозподілу фінансового ресурсу, але при цьому вимога збалансованості публічних фінансів не може порушити саму сутність цього права, яке захищається Конституцією як непорушна складова людської гідності [15, с. 1363].

Верховний Суд Естонії (який має конституційну юрисдикцію) прямо пов'язує соціальні виплати та соціальну допомогу з принципом соціальної справедливості та гідності. На його думку, право на соціальну допомогу є соціальним фундаментальним правом. Концепція держави, що заснована на соціальній справедливості та на захисті соціальних прав, містить ідею державної допомоги та турботи про тих, хто неспроможний самостійно та достатньою мірою долати випробування. Людська гідність цих осіб опиниться у занепаді, якщо вони будуть позбавлені допомоги, якої вони потребують для задоволення елементарних потреб. Конституція не визначає ані розмір, ані умови соціальної допомоги. Це повноваження належить законодавцю, оскільки він проводить економічну та соціальну політику, а також приймає бюджет.

Разом з цим при проведенні соціальної політики законодавець пов'язаний конституційними принципами та природою фундаментальних прав. Право на отримання соціальної допомоги від держави є суб'єктивним правом, у випадку порушення якого особа має право звернутися до Суду, який має обов'язок розглянути закон, що надає соціальне право, на предмет його конституційності. Оскільки Конституція закріплює право на надання соціальної допомоги у випадку, якщо особа її потребує, Суд повинен втрутитися, коли допомога є нижчою мінімального рівня. Конституція наділяє Конституційний Суд повноваженнями припинити зазіхати на людську гідність [16].

Нині концепція соціальної держави включає не тільки обов'язок держави запровадити та ефективно керувати системою соціального забезпечення, а й активно перерозподіляти суспільні блага [17, с. 87–92]. Поняття суспільного добробуту, на якому ґрунтується принцип соціальної держави, полягає у забезпеченні того, що ніхто не повинен жити у бідності та уникати значної нерівності при розподілі суспільних благ [7, с. 742]. Як зазначив один німецький дослідник, «загальновідомо... що соціальне положення людей покращується тією мірою, якою кожен отримує частку результатів, досягнутих суспільством» [17, с. 87–90].

Хоча нині остаточно не визначене питання щодо того, чи встановлює принцип соціальної держави позитивні обов'язки держави забезпечити певні блага всім своїм громадянам або лише надає державі таке право [7, с. 743], переважна більшість представників німецької конституційної доктрини вважає, що на державу в силу цього принципу покладений конституційний обов'язок гарантувати мінімальний рівень існування для своїх громадян [18, с. 213–216].

Дотримання принципу соціальної держави розглядається в світлі фундаментальних принципів Конституції ФРН, а саме принципу поваги до людської гідності (*Menschenwürde*). Невипадково ст. 1 Основного Закону визначає, що «гідність людини є непорушною. Вона повинна поважатися та охоронятися всією владою держави». Конституційна структура Основного Закону ґрунтується на певній ієрархії цінностей, в якій право на повагу до людської гідності

становить основу для всіх інших прав та свобод. Як вказав Федеральний Конституційний Суд ФРН, «людська гідність перебуває на самій вершині ціннісного порядку Основного Закону» [19]. Концепцію людської гідності, що закладена в основі конституційного ладу ФРН, не слід розглядати лише як прояв класичного ліберального індивідуалізму. Людська гідність залежить від тих умов, в яких існує людина. Такі соціальні умови визначають ту міру, якою особа дійсно може забезпечити повагу до своєї гідності [7, с. 744].

Соціальний аспект фундаментальної концепції людської гідності наочно проявляється в конституційній концепції людської особистості, яка має основоположне значення в конституційній юриспруденції ФРН. Як вказав Федеральний Конституційний Суд, уявлення про людину в Основному Законі не є уявленням про ізольованого, суверенного індивіда – Основний Закон розглядає людину у її відношенні до суспільства в значенні залежності особи і відповідальності перед суспільством, однак не порушуючи індивідуальної цінності людини [20, с. 7].

Як зазначив колишній Президент Федерального Конституційного Суду суддя Е. Бенда, Основний Закон відкидає «індивідуалістську концепцію людини, що міститься в класичному лібералізмі, а також колективістський підхід» [7, с. 744].

У такому контексті власне і слід розглядати зв'язок соціальних виплат із правом власності, яка в конституційній доктрині розглядається як джерело особистої незалежності, необхідної для розвитку особистості та громадянської відповідальності [21, с. 286–287].

Принципи соціальної держави та людської гідності визначають основоположні цілі права власності. Таке розуміння, відповідно, ґрунтується на сучасному розумінні функції власності у суспільстві, що полягає у забезпеченні особистої самореалізації та розвитку в об'єктивному та моральному значенні цього питання, а не лише у збільшенні доходів або задоволенні індивідуальних інтересів. Таким чином, право власності стає головним конституційним правом, коли воно є необхідним для повного розвитку людини як моральної особистості та активного члена суспільства [7, с. 744], тобто право власності сприймається не лише як індивідуальне, суб'єктивне право, як за часів класичного конституціоналізму, а й як право об'єктивне, що відображає об'єктивну систему суспільних цінностей, а конституційне поняття власності не завжди збігається з його цивільно-правовим значенням.

Як зазначив Конституційний Суд ФРН, «концепція власності, яка гарантується Конституцією, має визначатися самою Конституцією. Така концепція власності в конституційному сенсі не може визначатися правовими нормами (цивільного законодавства. – С. Ш.), що стоять нижче Конституції, також значення конкретної гарантії власності не може визначатися на основі положень приватного права» [22]. Це пов'язано з тим, що, на думку Конституційного Суду ФРН, право власності є фундаментальним конституційним правом, що є тісно пов'язаним із гарантією особистої свободи. У загальній системі конституційних прав її функція полягає в забезпеченні її суб'єкту певної сфери свободи в економічній площині і дозволяє, таким чином, вести незалежне життя, тому гарантія власності є швидше не матеріальна, а особиста [23].

Аналогічні підходи поділяє й Верховний Суд США, який у рішенні у справі *Board of Regents v. Roth* наголосив, що «інтереси власності захищені положенням про належну правову процедуру (XIV поправка до Конституції США. — С. III.) та охоплюють значно більше, ніж володіння нерухомістю, речами чи грошима» [24].

Теорія розвитку особистості та самореалізації людини була запроваджена в практиці Федерального Конституційного Суду ФРН (далі — ФКС) у справі *Hamburg Flood Control* [25, с. 367], яка стосувалася постанови уряду федерального міста Гамбурга, якою приватні землі в дельті Рейну передавалися у власність міста із виплатою відповідної компенсації. Такий захід був прийнятий після руйнівних повеней 1962 р. і мав на меті побудову системи контролю за повенями. Така постанова була оскаржена кількома землевласниками як така, що порушує фундаментальне право власності, встановлене в ст. 14 Конституції ФРН. Відповідно до підходу ФКС, ст. 14 гарантує не просто грошову вартість власності, а й зміст володіння як такого. Як вказав ФКС, функція ст. 14 полягає не стільки у попередженні позбавлення власності без компенсації, скільки у забезпеченні утримання наявної власності у володінні власника. Гарантії власності за ст. 14 повинні розглядатися у зв'язку з особистістю власника, тобто у реаліях свободи, у межах якої особа здійснює самостійну відповідальну діяльність. Право власності насамперед є не стільки матеріальною, скільки персональною гарантією [25, с. 389].

Таким чином, Основний Закон ФРН захищає інститут власності та відносини власності як такі, а не їх грошовий еквівалент, тобто таке право має громадянський, суспільно спрямований, а не лише цивільний характер. Як наголосив ФКС, в основі захисту права власності лежить особиста та моральна мета, а не економічна: «Визначення власності як основного конституційного права повинно розглядатися в контексті захисту особистої свободи. В рамках системи конституційних прав, її функція полягає у забезпеченні її суб'єкту сфери свободи в економічній сфері і таким чином надає можливість йому вести незалежне життя» [25, с. 389].

Відповідно, на думку ФКС, в основі конституційної ролі власності лежить власне концепція самовизначення. Власність становить необхідну умову автономії індивіда та його контролю за власним життям. Без власності в особи відсутні матеріальні засоби, необхідні для повноцінного та належного її розвитку. Як вказав ФКС, «гарантія власності за статтею 14 повинна розглядатися у співвідношенні із особистістю власника, тобто із сферою свободи, в межах якої особи здійснюють самовизначення та ціннісну діяльність» [25, с. 389].

Як бачимо, таке розуміння власності знаходить все більш сильніший відгук у конституційній доктрині та практиці судів інших держав. Як зазначила американський професор М. Радін, підставами такого розуміння, яке має своє коріння ще у філософії Г. Гегеля [26, с. 118–141], є «забезпечення належного саморозвитку — бути особою — індивід потребує певного контролю над ресурсами у зовнішньому середовищі» [27, с. 957].

Слід також зауважити, що визначення власності через поняття та концепції цивільного права для цілей тлумачення відповідних конституційних положень є неприпустимим. Такий висновок підкріплюється не тільки тим фактом, що

цивільне право має розвиватися у межах конституційного правопорядку, оскільки конституція посідає особливе та найвище місце у будь-якій національній правовій системі, а розгляд конституційних понять та категорій через закони як акти парламенту суперечить самій ідеї конституціоналізму — такий підхід надає законодавцю невиправдане право приховано вносити поправки до конституції шляхом простих змін до законів.

Юридична природа соціальних виплат (пенсій, пособій тощо) розглядається не лише з позицій конституційного права власності та права на повагу до людської гідності, а й пов'язано з принципом захисту обґрунтованих сподівань (*reasonable expectations*) та з принципом правової визначеності (*legal certainty*), що є невід'ємними елементами принципу правової держави (*Rechtstaat*) та верховенства права [28, с. 163; 29, с. 54]. Як зазначив Лорд Діплок у справі *Black Clawson Ltd. V. Papierwerke AG*, «сприйняття верховенства права в якості конституційного принципу вимагає того, щоб будь-який громадянин, перед тим як вдатися до певних дій, мав змогу знати заздалегідь, які правові наслідки настають» [30, с. 638].

Названі принципи є доволі широко розвинутими в правових системах ФРН та Франції [31, с. 417; 32, с. 289; 33, с. 37–50], звідки саме вони були запозичені у право ЄС [28, с. 163], однак чіткого розмежування між принципом юридичної визначеності та принципом захисту обґрунтованих сподівань не існує (так, наприклад, Суд ЄС не завжди робить різницю між цими двома принципами [див. 34, § 10; 35]).

Названі принципи можуть бути використані для захисту права на отримання пільг та інших соціальних виплат. Лорд Фрейзер зазначив (*Lord Fraser of Tullybelton*) у справі *Council of Civil Service Unions and others v. Minister for the Civil Service*: «Але навіть якщо особа, що претендує на певну пільгу чи привілей, не має юридичного права на неї з точки зору приватного права, вона може мати обґрунтоване сподівання отримати таку пільгу чи привілей, та якщо це так, суд захищатиме її очікування з точки зору публічного права. ...Правомірні чи обґрунтовані сподівання можуть впливати як із прямої обіцянки, даної від імені органу публічної влади, так і з існування постійної практики, продовження якої особа може розумно очікувати» [36; див. також: 37; 38; 39].

Однак слід зазначити, що цей принцип не може автоматично застосовуватись у всіх правовідносинах. Як зазначив Генеральний адвокат Суду ЄС у справі *Deuka v. Einfuhr- und Vorratsstelle Getreider*: «Існування обґрунтованих сподівань, що підлягають захисту, може бути визначене тільки виходячи із конкретних обставин справи... За своєю природою цей принцип не допускає автоматичного застосування, яке може привести до невиправданого узагальнення, що суперечитиме як з його особливою функцією гарантування рівності, так і з повсякденними вимогами норм Співтовариства, що регулюють економічну сферу» [40, с. 777].

Сутність принципу правової визначеності Суд ЄС визначив як «забезпечення передбачуваності ситуацій та правовідносин у сферах, що регулюються правом ЄС» [41, § 20]. Більше того, принцип правової визначеності не дозволяє державі посилаючись на відсутність певного нормативно-правового акта, який визначає механізм реалізації прав та свобод громадян, закріплених у конститу-

ції чи інших актах. Як відзначив Суд ЄС у справі *Yvonne van Duyn v. Home Office*, «принцип правової визначеності означає, що зацікавлені особи повинні мати змогу покладатися на зобов'язання, взяті державою, навіть якщо такі зобов'язання містяться у законодавчому акті, який в цілому не має автоматичної прямої дії» [42, § 13]. Така дія названого принципу пов'язана з іншим принципом — відповідальності держави, який полягає в тому, що держава не може посилатися на власне порушення зобов'язань для запобігання відповідальності [43, § 24; 44, § 22; 45, § 42].

Захист принципу обґрунтованих сподівань та правової визначеності є досить важливим у сфері державного управління та соціального захисту. Так, якщо держава чи орган публічної влади схвалили певну концепцію своєї політики чи поведінки, така держава чи такий орган вважатимуться такими, що діють протиправно, якщо вони відступлять від такої політики чи поведінки стосовно фізичних та юридичних осіб на власний розсуд та без завчасного повідомлення про зміни у такій політиці чи поведінці, оскільки схвалення названої політики чи поведінки дало підстави для виникнення обґрунтованих сподівань у названих осіб стосовно додержання державою чи органом публічної влади такої політики чи поведінки [46, с. 141–143; застосування названої доктрини англійськими судами див.: 47; 48; 49; 50].

Конституційний Суд ФРН також є одним із перших, хто почав у своїх рішеннях доктринально обґрунтовувати необхідність конституційного захисту соціальних виплат як частини елементу права власності. Хоча з самого початку діяльності Федерального Конституційного Суду ще 1953 р. зазначив, що власність не включає вимоги, що виникають з соціальних виплат, які здійснюються державою за законом на виконання її обов'язку забезпечити добробут громадян, оскільки протилежне зробило б неможливим будь-яку відміну соціальних законів [51]. Але згодом, починаючи з 1963 р., Суд, у контексті розробки доктрини соціальної держави, визначив, що пільги та інші соціальні виплати можуть вважатися власністю для цілей ст. 14 Конституції ФРН [52; 53; 54].

Важливим у цьому аспекті є рішення у справі про військові пенсії від 7 травня 1963 р., де ФКС зазначив таке:

«Вимога службовця та кадрового військовослужбовця на надання йому службового окладу та соціального забезпечення... (прийнятна пенсія для його забезпечення та утримання членів його родини) в нашому державному і правовому устрої розглядається як настільки сильна правова позиція, що має свої коріння в публічному праві, що наближується до приватної власності на річ або до [цивільного] права вимоги. Хоча і є правильним, що службовець “не отримує по відношенню до держави статусу власника, якому з самого початку на тривалий строк відповідно до кількісних вимірів та інших способів реалізації належатиме чітко визначене право” (Рішення ФКС 4, 219 (243)). Однак це не перешкоджає визнанню за службовцем близької до стану власника позиції стосовно підстави його вимоги проти держави на надання відповідного його положенню забезпечення.

У зв'язку з тим, що ст. 33 абз. 5 Основного Закону надає службовцям право, яке близьке до основних прав (див. Рішення ФКС 8, 1 теза № 2), підставою для правової вимоги, пов'язаною із службовими відносинами [з державою], на опла-

ту праці та надання соціального забезпечення, є ст. 33 абз. 5 у такий же спосіб, як [право власності гарантується] ст. 14 Основного Закону» [55].

Для визначення того, чи підпадає певна пільга або інша соціальна виплата під конституційне поняття права власності у практиці Конституційного Суду ФРН, було розроблено декілька критеріїв: пільга повинна бути чітко визначена законом і не залежати від розсуду посадових осіб чи органів державної влади [56; 24]; пільга має також бути спрямована на забезпечення мінімальних умов існування та базуватися на особистих внесках особи¹.

Такий підхід був виведений з наведеної вище практики і наведений у рішенні по наступній справі (справа про вирівнювання у майнових правах), в якій перед Федеральним Конституційним Судом постало питання правомірності законодавства, відповідно до якого до спільного майна подружжя, що має бути розподілено при розлученні, були включені права вимоги на отримання пенсії та страхового забезпечення при настанні певного випадку в рамках альтернативних схем соціального страхування (тобто за винятком обов'язкового соціального страхування):

«Гарантія власності є фундаментальним основним правом, яке знаходиться у тісному співвідношенні з особистою свободою. В загальній структурі основних прав на неї покладено завдання забезпечення суб'єкту такого основного права сфери свободи в майново-правовій сфері і, таким чином, надання йому можливості на обрання способу свого життя на власний розсуд. У сучасному суспільстві велика кількість громадян досягає забезпечення свого економічного існування не стільки завдяки приватноправовому майновому праву (цивільному праву. – С. III.), скільки через надходження від праці та пов'язаних з цим схем солідарного соціального забезпечення для отримання засобів існування, яке історично здавна тісно пов'язане з уявленнями про власність. Таким чином, права вимоги окремої особи на отримання пенсії в рамках пенсійного страхування мають такі ж характеристики, як і приватне піклування та забезпечення.

Право вимоги на отримання пенсії та пенсійні права, що розглядаються, після настання відповідного страхового випадку мають такі ж характеристики блага, що має майнову цінність, та найважливіші ознаки, що визначають їх як право власності, захищеного конституційним правом.

Таким чином, ст. 14 абз. 1 речення 2 Основного Закону охоплює також і повноваження обмежувати вимоги на отримання пенсій та вимоги на отримання забезпечення у разі настання відповідного випадку; якщо це слугує меті загально-го інтересу та відповідає принципу правової визначеності, законодавцю принципово не забороняється скорочувати суми пенсійних вимог або права на отримання забезпечення при настанні відповідного випадку або здійснювати їх реструктуризацію. Хоча його свобода визначення структури обмежується тією мірою, якою вимоги на отримання пенсії або право на отримання забезпечення у разі настання відповідного випадку мають особистий зв'язок в залежності від частини особистих внесків застрахованого. Відтак, право на отримання пенсійно-

---

¹ Див. [54] та [57], в яких Конституційний Суд ФРН застосував наведені критерії для визначення, відповідно, права на медичне страхування та страхування на випадок безробіття як таких, що підпадають під конституційне поняття власності.

го забезпечення, як це вказано вище, підпадає під захист ст. 14 абз. 1 Основного Закону. Предметом захисту є право вимоги та гарантія отримання в разі настання відповідного випадку, як вони впливають з відповідного законодавства» [58].

Більше того, Конституційний Суд ФРН у контексті тлумачення ст. 14 Конституції дійшов висновку, що конституційна гарантія права власності може вимагати від держави індексацію чи збільшення суми пільг з огляду на інфляцію, яка зменшує їх фактичну вартість [59, с. 97–103].

Подібний підхід був сприйнятий і у США після прийняття рішення у справі *Goldberg v. Kelly* [10]. Як відзначив Верховний Суд США у цьому рішенні, сьогодні може вважатися реалістичним розглядати соціальні пільги скоріш в якості «власності», аніж «благодійних виплат». Більшість з існуючого добробуту має форму прав, що не підпадають під концепцію власності в традиційному загальному праві. Суспільство сьогодні побудовано навколо набутих від держави прав (*entitlements*). Багато з найважливіших з цих прав зараз походять від уряду: субсидії фермерам та підприємцям, довгострокові контракти в сфері оборони, космосу та освіти, соціальні пенсії тощо. Такі гарантії, будь-то приватні чи публічні, вже не розглядаються як розкіш чи благодійні виплати; для їх одержувачів вони є суттєвими, повністю заслуженими, і ні в якому разі не благодійними [10].

Більше того, як відзначив Суд у справі *Shapiro v. Thomson*, «відповіддю на конституційне оскарження не може бути твердження, що надана законом пільга є “привілеєм”, а не “правом”» [60; див. також: 24; 61; 62]. Таким чином, Верховний Суд США дорівняв соціальні пільги до конституційних прав [63; 64, с. 404; 60, с. 627; 10, с. 262; 65, с. 539]. Як зазначив Суд, зокрема у справі *Board of Regents v. Roth*, «положення XIV поправки про процесуальний захист власності є гарантією захисту інтересів особи в особливих пільгах» [24].

Однак слід зауважити, що не всі пільги та інші соціальні виплати в правовій системі США підпадають під захист XIV поправки до Конституції: лише ті, що мають характер інтересу власності (*property interest*), підлягають захисту на рівні з правом власності. Як зазначив Верховний Суд США у справі *Board of Regents v. Roth*, «щоб мати інтерес власності у пільзі, особа повинна мати більш ніж абстрактну потребу чи бажання. Вона повинна мати більше ніж одностороннє її очікування. Вона повинна, натомість, бути законно вповноваженою [мати правомірну вимогу] на її отримання. Метою такого давнього інституту як власність є саме захист таких вимог, на які люди покладаються у їх повсякденному житті, таке покладання не може бути свавільно порушене» [24], тобто Суд звернув увагу на важливість дотримання принципу обґрунтованих сподівань.

Однак Суд підкреслив, що інтерес власності може мати багато форм. Суд неодноразово підкреслював у багатьох справах, як, наприклад, *Goldberg v. Kelly* [10], *Flemming v. Nestor* [66], *Board of Regents v. Roth* [24], що «особа, яка отримує соціальні пільги відповідно до законодавчих чи адміністративних стандартів, що визначають умови, за яких такі пільги надаються, має інтерес у подальшому отриманні таких пільг, який захищається положенням про належну правову процедуру» [24]. Тому «цей Суд вже відмовився від концепції, що наявність конституційних прав залежать від того чи є певна пільга, що надається державою “правом” чи “привілеєм”» [24, п. 9; див. також: 63, с. 374; 60, с. 627; 67, с. 568; 64, с. 404].

Слід також зазначити, що принцип соціальної держави, розвинутий у конституціях [68] та конституційній юриспруденції країн Європи [69] та США значно розширив сферу захисту соціальних прав, визначаючи неконституційними не тільки відверто «антисоціальні» дії держави, а й спроби обмежити чи скасувати існуючі соціальні програми та пільги. Як відзначив Генеральний Секретар Конституційної Ради Франції, «найбільш позитивним аспектом конституційної юриспруденції в цій сфері є те, що вона робить неможливою будь-яку спробу відступу від надбань соціального захисту» [69, с. 95].

Аналогічний підхід розвивається і Європейським судом з прав людини, де пенсії, пільги та інші соціальні виплати підпадають під захист ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як захист власності, тобто усі принципи, які застосовуються у справах, що стосуються цієї статті, застосовуються рівною мірою у справах, що стосуються соціальних виплат [70, § 77]. Так, у рішенні Великої Палати Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі *Andrejeva v. Latvia* (2009) зазначено, що не має значення для цілей ст. 1 Протоколу 1, яку пенсійну схему обирає держава (грунтується на індивідуальних внесках, або формується на солідарній основі), але коли держава вже встановила певну пенсійну схему, індивідуальні права та інтереси, які походять з неї, підпадають під захист ст. 1 Протоколу 1 незалежно від порядку сплати пенсійних внесків та засобів, завдяки яким ця пенсійна схема фінансується [70, § 76].

Однією із важливих умов застосування гарантій ст. 1 Протоколу 1 Конвенції є наявність законодавства, яким запроваджуються соціальні виплати. У рішенні у справі *Stec and Others v. the United Kingdom* (2006) ЄСПЛ спеціально наголосив, що таке законодавство повинно розглядатися як таке, що створює матеріальний інтерес, який підпадає під сферу захисту цієї статті, для осіб, які задовольняють його критеріям [71, § 54].

Крім того, у практиці ЄСПЛ також вважається, що права особи, які походять з їх індивідуальних внесків до систем соціального страхування, є матеріальними правами, які захищаються ст. 1 Протоколу 1 ЄСПЛ [72, § 39–41].

Отже, внески до (соціального) Пенсійного фонду можуть породжувати право власності на них, і таке право може бути порушене залежно від способу, яким ці внески розподіляються [73; 74]. Відповідно до практики ЄСПЛ, Конвенція не гарантує соціальних виплат певного розміру, але право особи отримувати соціальні виплати із фондів соціального страхування буде вважатися порушеним, якщо порушується сама сутність цього права [75].

У справі *Kjartan Asmundsson v. Iceland* (2004), на яку, до речі, й посиляється Конституційний Суд України у зазначеному Рішенні, ЄСПЛ визнав порушення ст. 1 Протоколу 1 Конвенції. У цій справі особа, яка була учасником схеми соціального страхування щодо нещасного випадку, була позбавлена пенсії по інвалідності за рішенням керівництва Пенсійного фонду для моряків, коли цей випадок настав, з посиланням на наявні економічні труднощі. ЄСПЛ зауважив, що відповідно до прецедентного права Суду допускається, що держава може розумно та співрозмірно зменшити соціальні виплати особі [76, § 54; 77, § 121]. Але у цьому випадку заявник був повністю позбавлений цих соціальних виплат [78, § 45], що є порушенням відповідних положень Конвенції.

Отже, соціально-економічні права, що є правами другого покоління (на відміну від прав першого покоління періоду класичного конституціоналізму), з'являються лише у ХХ ст. та отримують назву позитивних, тобто їх реалізація є повністю залежною від наявності фінансового ресурсу держави та відповідного соціального законодавства. У Конституції України 1996 р. відбулося, на думку професора М. Козюбри, «зрівнювання» соціально-економічних прав з основними правами, на що вплинула, з урахуванням розстановки політичних сил на той час, попередня радянська ідеологічна традиція, а також позначилось прагнення України привести каталог конституційних прав і свобод у відповідність до міжнародного каталогу, зокрема з зазначеними правовими актами ООН щодо прав людини [79, с. 17–18].

Ці соціально-економічні права не містилися у перших конституціях країн «старих» демократій, і тому у доктрині та конституційній юриспруденції вони були визнані «набутими правами» (*entitlements*), стандарти захисту яких є аналогічними зі стандартами захисту фундаментального права власності, а також тісно пов'язані з правом на людську гідність, з принципами соціальної держави, обґрунтованих сподівань та правової визначеності.

Ці права на різноманітні соціальні виплати називаються у американській доктрині як права на добробут (*welfare rights*) та розповсюджуються на всю соціальну і матеріальну допомогу, що надається державою індивідам відповідно до їх соціального статусу. Ця соціальна допомога є різноманітною та включає: пенсії за віком та інвалідністю, соціальні виплати у результаті хвороби та ушкодження здоров'я, соціальну допомогу при народженні, за безробіття, фінансову участь держави в іпотечному кредитуванні та будівництві соціального житла, житлові субсидії тощо. Усі ці види соціальної допомоги покликані забезпечити мінімальні потреби існування індивіда як повноправного члена суспільства (потреби в охороні здоров'я, житлі, їжі та у базисному рівні освіти).

Соціальна політика держави у демократичних розвинутих країнах зумовлена необхідністю захисту права на людську гідність, оскільки вважається, що соціально та економічно відсталий індивід не може користуватися цим правом повною мірою. Разом з цим це право є «основним з основних» у цих суспільствах та разом з правом на життя відкриває каталог фундаментальних прав. Крім того, права на соціальні виплати за стандартами їх конституційного та судового захисту наближаються до права власності, яке, у свою чергу, виконує не лише приватноправову, а й соціальну ціннісну функцію, що дозволяє людині бути людиною, повноправним членом суспільства. Це означатиме, що соціальні виплати, які надаються державою на регулярній основі, становлять «нове право власності», тому особа не може бути їх позбавлена або їх надання свавільно обмежено законом або актом виконавчої влади. У будь-якому випадку, при зменшенні або позбавленні цих соціальних виплат, особі повинен бути гарантований доступ до суду для оскарження цих державних актів. Причому, як правильно зазначив Конституційний Суд України у параграфі 2.1 Рішення від 26 грудня 2011 р., зміна механізму нарахування певних видів соціальних виплат та допомоги є конституційно допустимою до тих меж, за якими ставиться під сумнів сутність змісту права на соціальний захист.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Речицький В.* Конституційний процес в Україні: 2011 — початок 2012 року. Поточні тенденції та узагальнення // Права людини в Україні — 2011. Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Ю. Захарова / Українська Гельсінська спілка з прав людини. — Х., 2012. — 352 с.
2. *Jones H.* The Rule of Law and the Welfare State // *Columbia Law Review.* — 1958. — Vol. 58.
3. *Note,* Charity Versus Social Insurance In Unemployment Compensation Laws // *Yale Law Journal.* — 1963. — Vol. 73.
4. *Lochner v. New York,* 198 U. S. 45 (1905).
5. *Bunting v. Oregon,* 243 U. S. 426 (1917).
6. *Kommers D. P.* The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany (2d ed.). — Durham, 1997.
7. *Alexander G.* Property as a Fundamental Constitutional Right? The German Example // *Cornell Law Review.* — 2003. — Vol. 88.
8. *Wieacker F.* A History of Private Law in Europe. — Oxford, 1995.
9. *Casper G.* Changing Concepts of Constitutionalism: 18th to 20th Century // *Supreme Court Review.* — 1989.
10. *Goldberg v. Kelly,* 397 U. S. 254 (1970).
11. *Reich C.* The New Property // *The Yale Law Journal.* — 1964. — Vol. 73.
12. *Конституции* зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия. Европейский Союз, США, Япония, Индия : учеб. пособие. — 5-е изд., перераб. и доп. — М., 2006.
13. *Sajo A.* How the Rule of Law Killed Hungarian Welfare Reform // *East European Constitutional Review.* — 1996. — Vol. 5.
14. *CESCR* General Comment № 3, Committee on Economic, Social and Cultural Rights (United Nations) U. N. Doc. E/1991/22-E/CN.4/1991/1 Annex III (1990) // Цит. за Dorsen N., Rosenfeld M., Sajo A., Baer S. *Comparative Constitutionalism. Cases and materials.* — 2nd edition. — West, 2010.
15. *Sent.* 309/1999, 16 July 1999. § 29 // Цит. за Dorsen N., Rosenfeld M., Sajo A., Baer S. *Comparative Constitutionalism. Cases and materials.* — 2nd edition. — West, 2010.
16. *Social Welfare Act Case,* 3-4-1-7-03 Judgment of the Constitutional Review Chamber of The Supreme Court, 20 § 221 (4), 21 January 2004 (Estonia).
17. *Karpen U.* The Constitution in the Face of Economic and Social Progress // *New Challenges to the German Basic Law / Starck C. ed.* — Baden-Baden, 1991.
18. *Sontheimer K.* Principles of Human Dignity in the Federal Republic, in Germany and Its Basic Law // *Germany and Us Basic Law / Kirchhoff P., Kommers D. P. (eds).* — Baden-Baden, 1993.
19. *BVerfGE* 27 (1969).
20. *BVerfGE* 4 (1954).
21. *Alexander G.* Time and Property in the American Republican Legal Culture // *New York University Law Review.* — 1991. — Vol. 66.
22. *58 BVerfGE* 300 (Groundwater Case, 1981) // Цит. за [5, 258] *Kommers D. P.* The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany (2nd ed.). — Durham, 1997.
23. *24 BVerfGE* 376 (Hamburg Flood Control Case, 1968) // Цит. за Currie D. *The Constitution of the Federal Republic of Germany.* — Chicago, 1995.
24. *Board of Regents v. Roth,* 408 U. S. 564 (1972).
25. *BVerfGE* 24, 367 (1968).

26. *Ryan A.* Property and Political Theory. — Milton Keynes, 1987.
27. *Radin M.* Property and Personhood // Stanford Law Review. — 1982. — Vol. 34.
28. *Tridimas T.* The General Principles of EC Law. — Oxford, 1999.
29. *Шевчук С.* Основи конституційної юриспруденції. — К., 2001.
30. *Black Clawson Ltd. v. Papierwerke AG* [1975] AC 591.
31. *de Smith S., Woolf H., Jowell J.* Judicial Review of Administrative Action / 5th edn. — London, 1995.
32. *Craig P.* Substantive Legitimate Expectations in Domestic and Community Law // Comparative Law Journal. — 1996. — Vol. 55.
33. *Elias P.* Legitimate Expectation and Judicial Review // New Directions on Judicial Review / Jowell J., Oliver D. eds. / Current Legal Problems Special Issue. — London, 1988.
34. *Joint Cases 212-217/80 Salumi* [1981] ECR 2735.
35. *Case 120/86 Mulder I* [1988] ECR 2321.
36. *Council of Civil Service Unions and others v. Minister for the Civil Service*, Opinion of Lord Fraser of Tullybelton [1985] AC 374.
37. *O'Reilly v. Mackman*, Opinion of Lord Diplock [1982] 3 All ER 1124.
38. *Re Liverpool Taxi Owners' Association* [1972] 2 All ER 589.
39. *Advocate-General of Hong Kong v. Ng Yuen Shui* [1983] 2 All ER 346.
40. *Case 5/75 Deuka v. Einfuhr- und Vorratsstelle Getreide* [1975] ECR 759.
41. *Case 63/93 Duff and Others v. Minister for Agriculture and Food, Ireland, and the Attorney General* [1996] ECR I-569.
42. *Case 41/74 van Duyn v. Home Office* [1974] ECR 329.
43. *Case 8/81 Ursula Becker v. Finanzamt Munster-Innenstadt* [1982] ECR 053.
44. *Case 148/78 Criminal Proceedings against Tullio Ratti* [1979] ECR 1629.
45. *Case 168/95 Criminal Proceedings against Luciano Arcaro* [1996] ECR I-4705.
46. *Cane P.* An Introduction to Administrative Law. — Oxford, 1992.
47. *R. v. Home Secretary, ex parte Khan* [1984] 1 WLR 1337.
48. *HTV v. Price Commission* [1976] ICR 170.
49. *R. v. Secretary of State for the Home Department, ex parte Ruddock* [1987] 1 WLR 1482.
50. *In re Findlay* [1985] AC 318, 338.
51. *2 BVerfGE 380* (1953).
52. *16 BVerfGE 94* (1963).
53. *53 BVerfGE 257* (1980).
54. *69 BVerfGE 272* 1985.
55. *2 BvR 481/60*.
56. *63 BVerfGE 152* (1983).
57. *72 BVerfGE 9* (1986).
58. *Рішення Першого сенату ФКС від 28 лютого 1980 р. по усному провадженню від 27, 28 та 29 листопада 1979 р. — 1 BvL 17/77, 7, 9, 14, 15, 16, 37, 64, 74, 78, 100/78, 5, 16/79 та 1 BvR 807/78.*
59. *64 BVerfGE 87* (1983).
60. *Shapiro v. Thompson*, 394 U. S. 618 (1969).
61. *Mathews v. Eldridge*, 424 U. S. 319 (1976).
62. *Greenholtz v. Nebraska Penal Inmates*, 442 U. S. 1 d 668 (1979).
63. *Graham v. Richardson*, 403 U. S. 365 (1971).
64. *Sherbert v. Verner*, 374 U. S. 398, 404 (1963).
65. *Bell v. Burson*, 402 U. S. 535, 539 (1971).
66. *Flemming v. Nestor*, 363 U. S. 603.
67. *Pickering v. Board of Education*, 391 U. S. 563.

68. Cf. ст. 3, 32, 34, 38 Конституції Італії; ст. 39–52 Конституції Іспанії.
69. *Diez-Picazo L., Ponthoreau M.* The Constitutional Protection of Social Rights : Some Comparative Remarks / European University Institute Working Paper № 91/20. — European University Institute (Department of Law), 1991.
70. *Andrejeva v. Latvia* (2009).
71. *Stec and Others v. the United Kingdom* (2006).
72. *Gaygusuz v. Austria* (1996).
73. *Huertas and Vialatte v. France* (1999).
74. *Skorkiewicz v. Poland* (1999).
75. *Domalewski v. Poland* (1999).
76. *James and Others v. the United Kingdom* (1986).
77. *Lithgow and Others v. the United Kingdom* (1986).
78. *Kjartan Asmundsson v. Iceland* (2004).
79. *Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту / за заг. ред. В. Б. Авер'янова.* — К., 2007. — 588 с.

Шевчук С. В. Конституційний захист соціальних виплат як права власності: порівняльно-правовий аналіз

Анотація. У статті крізь призму сучасної конституційної юриспруденції розглянуто природу та зміст соціальних прав особи. Автор зосереджує увагу не лише на аналізі суто доктринальних аспектів соціальних прав особи. У статті здійснено ретельний аналіз втілення та сприйняття відповідних теоретичних поглядів та концепцій у практиці найбільш авторитетних судових інстанцій, таких як Європейський суд з прав людини, Верховний Суд США та низки національних конституційних судів країн Європи, зокрема Конституційного Суду ФРН. Аналізуючи практику Конституційного Суду України, пов'язану з визнанням та обґрунтуванням соціальних прав, гарантованих особі Конституцією України, автор пропонує низку рекомендацій щодо можливих шляхів подальшого її розвитку та трансформації.

Ключові слова: право власності, соціальні права особи, право на пенсію, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, *Rechtstaat*, соціальна держава, належна правова процедура.

Шевчук С. В. Конституционная защита социальных выплат как права собственности: сравнительно-правовой анализ

Аннотация. В статье через призму современной конституционной юриспруденции рассмотрена природа и содержание социальных прав человека. Автор концентрирует внимание не только на рассмотрении исключительно доктринальных аспектов социальных прав. В статье осуществлен детальный анализ воплощения и восприятия соответствующих теоретических воззрений и концепций в практике наиболее авторитетных судебных инстанций, таких как Европейский суд по правам человека, Верховный Суд США, а также ряда национальных конституционных судов стран Европы, в частности Конституционного Суда ФРГ. Анализируя практику Конституционного Суда Украины, связанную с признанием и обоснованием социальных прав, гарантированных Конституцией Украины, автор предлагает ряд рекомендаций относительно возможных путей ее дальнейшего развития и трансформации.

Ключевые слова: право собственности, социальные права человека, право на пенсию, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, *Rechtstaat*, социальное государство, надлежащая правовая процедура.

Shevchuk S. Constitutional Protection of the Social Payments as a Right to Property: a Comparative Analysis

Summary. The article provides for the insight into the nature and notion of the person's social rights in the light of the contemporary constitutional jurisprudence. The article deals not only with the analysis of purely theoretical aspects of the social rights. Besides, it offers a detailed and careful overview on how these doctrinal thoughts and concepts are applied in the jurisprudence of the most authoritative judicial bodies, such as the European Court of Human Rights, US Supreme Court and some of the European national Constitutional Courts. Finally, starting with the analysis of the relevant practice of the Constitutional Court of Ukraine's, the article provides a number of the recommendations on the possible ways of its further development and transformation.

Key words: right to property, social rights of the person, right to pension, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Rechtsstaat, social state, due process of law.